

Set van acht kandelaars

Hendrik Christoph Nicolaas Wiedeman
(Verden ca. 1750 – 1819 Amsterdam)

Paleis Het Loo
Nationaal Museum
Apeldoorn

1783/84. Zilver. H. ca. 51,5 cm.

Merken: behalve het meesterteken *HCW* van Wiedeman dragen de kandelaars het stadskeur van Amsterdam en de Hollandse leeuw.

Op de meeste objecten is de jaarletter *Y* van 1783 afgeslagen en op enkele andere de *Z* van 1784; sommige onderdelen zijn niet van een jaarletter voorzien. Alle kandelaars zijn vanwege belastingheffing in 1795 te Amsterdam herkeurd met de letter *L*.

Gewicht: totaal ca. 17.550 gram.

Herkomst: de erven Schoch-van Hogendorp (2007)

De collecties van Paleis Het Loo zijn verrijkt met acht imposante zilveren kandelaars, uitgevoerd in Louis XVI-stijl. De objecten, die niet alleen in de toepassing van de classicistische vormen en ornamenten maar ook in de uitvoering van de sierlijke armen met acanthusbladeren getuigen van een hoog ontwikkeld vakmanschap, werden in de jaren 1783 en '84 te Amsterdam vervaardigd en dragen het meesterteken van de zilversmid Hendrik Christoph Nicolaas Wiedeman.¹ Vier van de kandelaars zijn voorzien van een opzetstuk met drie armen, terwijl bij het andere viertal twee-armige opzetstukken behoren; uit het midden van deze onderdelen, die los op de kaarsenhouder van de kandelaars worden geplaatst, rijst een knop in de vorm van een pijnappel omhoog. Ook de mahoniehouten kist, waarin deze kostbare voorwerpen opgeborgen en vervoerd werden, is bewaard gebleven.²

VAN HOGENDORP

Het schitterende ensemble heeft toebehoord aan de beroemde staatsman Mr. Gijsbert Karel graaf van Hogendorp (1762-1834) en zijn echtgenote.³ Van Hogendorp geldt als de belangrijkste grondlegger van onze Oranjemonarchie; samen met L. van Limburg Stirum en A.F.J.A. van der Duyn van Maasdam vormde hij in 1813 het 'Voorlopig Bewind', waarmee de weg werd vrijgemaakt voor de terugkeer van de erfprins en latere koning Willem I. In zijn jeugd was Gijsbert Karel van Hogendorp onder kommervolle omstandigheden opgegroeid, nadat zijn vader als gevolg van een verkwistende levenswijze in financiële moeilijkheden was geraakt; diens poging om in Indië opnieuw fortuin te vergaren had hij met de dood moeten bekopen, omdat het schip waarop hij meevoer verging.

De jonge Van Hogendorp geraakte in de gunst van de stadhouderlijke familie en werd als protégé van prinses Wilhelmina van Pruisen uitgezonden naar het hof in Berlijn. Na een kortstondige militaire loopbaan in Duitsland keerde hij naar het vaderland terug, waar hij aanvankelijk in Den Haag en Nijmegen verbleef alvorens zich vanaf 1787 in Rotterdam te vestigen. In 1789 trouwde

hij met Hester Clifford (1766-1826), die uit een gefortuneerde Amsterdamse koopliedenfamilie stamde. Het huwelijk vond plaats op het nabij Beverwijk gelegen kasteel Adrichem, dat aan de familie van de bruid toebehoorde en waar het echtpaar zich gedurende de Franse tijd terugtrok, nadat Gijsbert Karel gedwongen was om zijn overheidsfunctie als pensionaris van de stad Rotterdam op te geven. Gezien de sterk Orangistische sympathie van de bruidegom is het opmerkelijk dat de moeder van de bruid, Hester Hooft, een dochter was van de als een vurige patriot bekend staande Amsterdamse burgemeester Hendrik Hooft. Tien jaar na de vroegtijdige dood van haar echtgenoot George Clifford hertrouwde deze Hester Hooft in 1786 met jonkheer Jan Hendrik van Kinsbergen, die nationale roem verworven had vanwege zijn heldhaftige optreden tijdens de slag bij de Doggersbank in 1781.

Dat de imposante set kandelaars een huwelijksge-schenk geweest zou zijn van het stadhouderlijk paar, zoals in de familie Van Hogendorp wel werd verondersteld, is weinig aannemelijk. Het ligt meer voor de hand dat Hester Clifford deze kostbare objecten zelf heeft aangeschaft of dat zij deze van haar familie heeft gekre-

gen. Er is zelfs een duidelijke aanwijzing, dat zij er de eigenaresse van is geweest. Uit een na haar overlijden in 1826 opgestelde inventaris blijkt dat het kapitale huis dat het echtpaar Van Hogendorp-Clifford sedert 1809 op de Haagse Kneuterdijk bewoonde, tot haar persoonlijke bezittingen behoorde, evenals de nader omschreven inboedel.⁴ De hoeveelheid zilver, die werd aangetroffen *In een kamer boven op zolder, met één raam uitziende op een gang, naast het huis, in een kast in de muur, was zeer aanzienlijk. De lijst begint met veruit de kostbaarste voorwerpen, namelijk: Vier Girandoles van Zilver, met de daar toe behorende voetstukken, groote Keur, wegende negen pond acht oncen, bedragende acht honderd twee en tachtig guldens; Dito, dito, groote Keur, wegende zeven pond acht oncen, bedragende zeven honderd twee guldens.* Gezien de opvallende overeenkomst in gewicht is het vrijwel zeker dat met deze twee sets van vier 'girandoles' van verschillende zwaarte onze vier drie-lichts en vier twee-lichts kandelaars worden bedoeld.⁵

Het vermoeden dat deze objecten van Hester Clifford afkomstig zijn, wordt nog versterkt nu een serie van zes zeer overeenkomstige kandelaars met opzetstukken van dezelfde zilversmid is aangetroffen op kasteel Middachten.

De vormgeving en het formaat zijn vrijwel identiek. Alleen zijn kabelranden aangebracht op de plaatsen, waar de Van Hogendorp-kandelaars met parelranden zijn versierd.⁶ Deze exemplaren werden eveneens in 1784 vervaardigd en behoorden waarschijnlijk tot de nalatenschap van Marie Cornelia van Wassenaer; zij kunnen dan komen uit het bezit van haar jong overleden moeder Adriana Clifford (1772-1797), een zuster van Hester.⁷ Alles wijst er dus op, dat de beide welgestelde Amsterdamse dames Clifford over een soortgelijke omvangrijke set armkandelaars hebben beschikt. Mogelijk hebben zij deze kostbare aankoop uit eigen middelen gefinancierd, maar het is ook niet ondenkbaar dat zij dit zilver ten geschenke hebben ontvangen van hun zeer bemiddelde stiefvader Van Kinsbergen, die in 1786 met hun moeder trouwde.

WIEDEMAN

Hendrik Christoph Nicolaas Wiedeman was omstreeks 1750 in de omgeving van Hannover geboren en had zich na een opleiding tot zilversmid bij J.C. Otersen in Hamburg in 1775 te Amsterdam gevestigd. Toen hij in 1802 als weduwnaar hertrouwde, woonde hij op de

Portret van Hester Clifford,
echtgenote van Gijsbert Karel van
Hogendorp
Toegeschreven aan Charles H. Hodges
Pastel, 27,5 x 22 cm
PARTICULIERE COLLECTIE

De twee zusters Van Hogendorp

De acht kandelabers die nu, mede dankzij de Vereniging Rembrandt, hun plaats in Nationaal Museum Paleis Het Loo hebben gevonden, waren in de late 18de eeuw het bezit van Gijsbert Karel van Hogendorp en zijn echtgenote. Tussen Gijsbert Karel en Het Loo verbleven zij meer dan tweehonderd jaar in de familie en deelden zij van generatie op generatie elkaars lot.

Het verging de nazaten van de staatsman anders dan verwacht. Nicolaas Beets, beroemd door zijn *Camera Obscura*, had nog vol pathos geschreven:

Aan het Geslacht der Van Hogendorpen
in Nov. 1869

De stam der Hogendorpen rijst
En breidt zich uit in tal van loten
Wier kracht en schoon den wortel prijst
Waaruit zij zijn gesproten.
Groeit frissche telgen, groeit en bloeit
Den open hemel tegen,
Van licht bestraald, met dauw besproeid
Doorademt van Gods zegen.¹

Nog geen 25 jaar later was de situatie minder florissant. De laatste graaf van Hogendorp die via de mannelijke lijn van Gijsbert Karel afstamde, had een vrouw met een frêle gezondheid en twee dochters, Miek (Maria Anna Catharina, 1879-1960) en Meta (Margaretha Jacoba Wilhelmine, 1881-1958). Mogelijk uit spijt geen mannelijke nakomelingen te hebben verwekt, gaf hij de schrandere zusjes een intellectuele op-

voeding: een brief aan haar vader, trouw in het familiearchief bewaard, schreef de vierjarige Miek in het Engels. Godsvrucht, soberheid en standvastigheid zouden hun levenslange leidraad zijn, wat voor een generatie die twee wereldoorlogen moest overleven goede principes waren. Op twee portretfoto's uit 1901 en 1902 staan de twee meisjes op de grens van volwassenheid. Miek is 21 jaar oud en sinds kort verloofd; Meta is nog niet zo ver.

META

Meta was al vroeg bij liefdadigheidsinstellingen betrokken en besloot uiteindelijk diacones te worden in het Haagse Bronovo ziekenhuis waar haar moeder bestuurslid was geweest. Toen zij in 1923 'besturend zuster' van Bronovo werd, regeerde ze volgens dezelfde drie richtlijnen en hield zo het ziekenhuis in de oorlogsjaren mede op de been.² Tot op hoge leeftijd fietste zij onverstoord door het Benoordenhout. Zij ging tot aan haar dood in 1958 in het zwart gekleed en droeg een wit gesteven kapje met een ferme strik onder de kin.

MIEK

Samuel Schoch had in 1901 om de hand gevraagd van de slanke oudste dochter. Over hoe dat in zijn werk ging en wat de reacties van de deftige Haagse familie op zijn aanzoek waren, zijn de verhalen verschillend. Was de vader van de bruid neerbuigend over de burger-predikant? In een familiemap met het opschrift: *Nalatenschap Gravin A.E. van Hogendorp geboren Gevers Deynoot gest 15 febr. 1905*, is Samuels brief aan Mieks ouders van 1 mei 1901 bewaard gebleven, waarin hij alle eventuele bezwaren hunnerzijds met grote welsprekendheid bij voorbaat weerlegt. Geen adellijke titel kan hij aanbieden, maar de titel die hij zijn leven hoopt te mogen voeren, schrijft hij vurig, is *Dienaar des Goddelijken Woords* en in plaats van aardsche goederen liggen zijn schatten in de hemel.

Zijn bede werd verhoord. De verloving werd spoedig openbaar gemaakt, en schriftelijke gelukwensen van de koningin-moeder en van de koningin arriveerden op 21 en 25 mei. Een echte *mésalliance* kan het niet geweest zijn. Het huwelijk volgde op 24 juli 1902 in Den Haag. Kort daarna vertrokken Miek en haar inmiddels tot *Doctor Theologiae* gepromoveerde zending naar Celebes.

Voor- en tegenspoed wisselden elkaar af in de oerwouden van Tomohon. Mieks moeder over-

Prinsengracht op hetzelfde adres als de uit zijn geboortestreek afkomstige zilversmid Anton Hinrich Pape.⁸ Diens meesterteken komt onder meer voor op kandelaars uit 1789, die voor zover kan worden nagegaan ook aan het echtpaar Van Hogendorp-Clifford hebben toebehoord, en op enkele decennia later voor de familie Clifford vervaardigde exemplaren van een moderner type.⁹ Verder is van hem een zestal rijk versierde kandelaars in Louis XVI-stijl bekend, waarbij twee opzetstukken horen, die het meesterteken dragen van een andere Amsterdamse zilversmid, Dirk Evert Grave.¹⁰ Ook van hem zijn kandelaars bekend die nauw verwant zijn aan de exemplaren van Wiedeman.¹¹ Blijkbaar waren deze Amsterdamse meesters dus goed op de hoogte van elkaars werk en is er bovendien van een onderlinge samenwerking sprake geweest.

VERERVING EN VERWERVING

Hester van Hogendorp-Clifford heeft in 1822 bij testament onder meer *al het gemaakte zilver* aan haar zonen geprelegateerd, terwijl haar dochters na haar overlijden *alle Juwelen, Paerlen, gemaakt Goudwerk of byouterien* zouden ontvangen.¹² Op basis van haar bepalingen kreeg

Gijsbert Karel van Hogendorp als weduwnaar het huis met de rijke inboedel waaronder al het zilver in vruchtgebruik.¹³ Na zijn dood in 1834 zijn de kandelabers in eerste instantie terecht gekomen bij hun zoon Dirk van Hogendorp (1797-1845) en vervolgens bij diens zoon Henrik (1842-1924).¹⁴ Deze laatste had uitsluitend twee dochters, van wie de oudste, jonkvrouwe Maria Anna Catharina van Hogendorp (1879-1960), met de zendingspredikant dr. Samuel Schoch getrouwd was. De set is onder hun beide kinderen verdeeld, maar de acht kleinkinderen van dit echtpaar hebben besloten om het unieke ensemble weer samen te voegen alvorens tot verkoop over te gaan. Een poging hiertoe via de veiling leidde niet tot het gewenste resultaat.¹⁵

Dankzij bemiddeling vanuit de Vereniging Rembrandt en medewerking van het veilinghuis Christie's kon met de eigenaren worden overeengekomen om dit bijzondere erfgoed gedeeltelijk via een fiscale regeling en gedeeltelijk met een aankoopbedrag voor Nederland te behouden en een museale bestemming te geven. De koopsom werd bijeengebracht door een viertal fondsen, waaronder de Vereniging Rembrandt die daarbij geput heeft uit haar Zilverfonds. Aangezien het om een vererving van nati-

Meta van Hogendorp, 1902

Miek van Hogendorp, 1901

vreemd, al hingen alle muren en gangen vol met familieportretten. Ze hadden bijnamen als 'Jetje Pretje' wanneer de halskraag te laag was uitgesneden (een portret door Mijntens), of 'die lelijke' (een boos kijkende vrouw door Van Mierevelt). Temidden van haar voorouders vertaalde Miek op een moderne tikmachine zeer christelijke Engelse boeken, terwijl de jongste generatie met vooroorlogse Märklin-treintjes onder haar stoel toeterde.

DE KANDELAARS

De twee zusters, hoewel niet vanzelfsprekend elkaars vriendinnen, deden hun lange levens lang hun best elkaar te steunen. Meta voelde mede de verantwoordelijkheid voor de kleinkinderen van haar zuster, en nam ze mee naar de liefdadigheidsbazaars van het Diaconessen ziekenhuis. Ook in haar huis aan de Bronovolaan lagen zilver en porselein in kasten opgetast, maar net als haar zuster leefde ze de eenvoud zelf. Beide vrouwen waren mager, uiterst sober gekleed, en door de uitstraling van hun strenge geloof, fier en imposant.

De acht grote zilveren kandelabers werden nooit gebruikt en lagen in hun originele kist ergens opgeborgen. Ze kwamen pas tevoorschijn, toen de zusters besloten ze aan de volgende generatie door te geven. Meta deelde ze op een vroege morgen in 1957 in twee gelijke porties,

leed tijdens familiebezoek aan het jonge paar in 1905. Geluk viel hun ten deel, toen zij na zeven jaar wachten twee kinderen kregen, Ina in 1909 en Lous in 1911. Kort erna sloeg het noodlot opnieuw toe, toen Samuel ziek werd en stierf voordat men medische hulp op Java had kunnen bereiken. Miek en de kinderen keerden naar Nederland terug en vestigden zich tegen de verwachting in niet in Den Haag maar in Utrecht, in een bescheiden tussenwoning aan de Willem Barentszstraat. Moeder Miek hertrouwde nooit en bleef haar leven lang in het zwart gekleed.

De acht kleinkinderen – vier van Ina en vier van Lous – kwamen vele malen in Utrecht logeren, ook al naderde Miek de 80. Miek had zich inmiddels op de twee slecht verwarmde bovenverdiepingen teruggetrokken met een kleine manke verzorgster, Ko. Enige weelde was haar

en gaf elke familie behalve de kandelars nog wat grote zilveren koffiekannen mee. Precies vijftig jaar later, in 2007, besloten diezelfde twee families dat de kandelars opnieuw bij elkaar gevoegd hoorden te worden en vonden zij voor alle acht een nieuwe eigenaar in het museum Paleis Het Loo in Apeldoorn. De twee zusters zouden het een goed idee hebben gevonden¹

Claudine Mazel

Noten

- 1 Deze en andere hier geciteerde documenten bevinden zich in particulier familiearchief, de nalatenschap van A.E. van Hogendorp-Gevers Deynoot. De foto's van Miek en Meta zijn uit het Schoch Familie Archief.
- 2 A.C. van Hardenbroek, 'In memoriam [zuster M.J.W. van Hogendorp]', *Van Huis tot Huis* 11 (1958), pp 34-35; M.J. van Lieburg, *Bronovo. Van 's-Gravenhaagsche Diaconessen-Inrichting tot Ziekenhuis Bronovo*, Kampen 1990, pp 38, 63, 95, 96-100.

onaal belang ging, heeft ook de Mondriaan Stichting een aanzienlijk bedrag ter beschikking gesteld. Het resterende tekort werd op genereuze wijze gefinancierd door Dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds en de Stichting 't Konings Loo, de vrijwilligersorganisatie van Paleis Het Loo.

IDEALE OMGEVING

De zilveren objecten zijn verworven ten behoeve van Nationaal Museum Paleis Het Loo, waar ze permanent gebruikt zullen worden voor de verfraaiing van het vertrek, dat gewijd is aan stadhouder Willem V, en daarnaast voor bijzondere tijdelijke presentaties. Zoals bekend geven de interieurs van Paleis Het Loo een beeld van de vorstelijke bewoning vanaf de late 17de eeuw, toen het imposante complex in opdracht van de latere koning-stadhouder Willem III werd gebouwd, tot de tijd van koningin Wilhelmina, die er haar laatste levensjaren doorbracht en in 1962 overleed.

Willem V en zijn echtgenote Wilhelmina van Pruisen waren zeer gesteld op het neoclassicisme. Deze belangstelling is onder meer tot uitdrukking gebracht bij het voor hen gebouwde en kostbaar ingerichte 'Nieuwe Stadhouderskwartier' op het Haagse Binnenhof.

De ontwerpen hiervoor dateren uit de jaren rond 1780, maar pas tien jaar later waren de nieuwe vertrekken gereed.¹⁶ Ook het meubilair en de gebruiksvoorwerpen, waarvan de Oranjes zich in deze volgens de moderne smaak ingerichte ruimtes bediend hebben, zal stellig in dezelfde stijl uitgevoerd zijn geweest.

Zilver van de stadhouders uit de periode van voor 1800 is echter nauwelijks bewaard gebleven. Enerzijds omdat het door vererving naar het buitenland is verdwenen, en anderzijds omdat voorwerpen van edelmetaal destijds regelmatig werden ingesmolten wanneer er behoefte bestond aan klinkende munt, of wanneer men objecten die als verouderd werden beschouwd door meer eigentijdse wilde vervangen. Bij zijn gedwongen vertrek in 1795 heeft Willem V het nodige zilver meegenomen naar Engeland, maar dit moest daar vanwege de behoefte aan contanten te gelde worden gemaakt.¹⁷

In 1792, toen de stadhouderlijke familie nog in Nederland verbleef, werd een inventaris opgesteld, waarin de *zilveren Vaisselles* van prins Willem V zijn opgesomd. De rubriek *Tafel en Speelkandelaars* vermeldt een kostbare set van 24 *Flambou kandelaars met Beaubeches*, gevolgd door nogmaals acht van dergelijke objecten met *Vier geciseleerde Girandoles daartoe behorende*; blijkbaar gaat

het hier dus ook om kandelaars met losse opzetstukken. Verder worden er *Twee gladde Kandelaars met Girandoles* en *Twee Kandelaars yder met drie armen* genoemd, alsmede in totaal nog 235 andere zilveren kandelaars in allerlei soorten en maten, maar zonder opzetstukken.¹⁸ Hoewel van dit alles niets bewaard gebleven is, mag worden aangenomen dat de kandelaars met hun *Girandoles*, net zoals de exemplaren van de familie Van Hogendorp, in de door de Oranjes zo geliefde Louis XVI-stijl uitgevoerd zullen zijn geweest. Daardoor kan met de imposante set van acht kandelabers, die nu door Paleis Het Loo is verworven, een prachtig beeld worden gegeven van de grandeur aan het stadhoudelijke hof.

Sets van deze omvang en kwaliteit waren destijds al schaars, maar zijn sedertdien voor het merendeel uiteengevallen of verloren gegaan. Daardoor zijn dergelijke ensembles nauwelijks meer bekend. Het is dan ook zeer verheugend dat deze acht schitterende kandelabers voor altijd bijeen zullen blijven en voortaan door een ieder bewonderd kunnen worden ♦

Joh.R. ter Molen
Directeur Paleis Het Loo

Noten

- 1 K.A. Citroen, *Amsterdamse zilversmeden en hun merken*, Amsterdam 1975, no. 306-307.
- 2 Enkele van deze kandelabers zijn in het verleden tentoongesteld geweest; zie de catalogi van de *Tentoonstelling van werken van den Utrechtschen zilversmid Adam van Vianen*, Centraal Museum Utrecht 1937, no. 72 (ter opluistering van een gedekte tafel); en *Cornelis Troost en zijn tijd*, Museum Boymans Rotterdam 1946, p. 96, zilver no. 11.
- 3 Zie over zijn levensloop o.a. H.L.T. de Beaufort, *Gijsbert Karel van Hogendorp*, Rotterdam/Antwerpen 1948; J. en A. Romein, 'Gijsbrecht Karel van Hogendorp', in *Erflieden van onze beschaving*, Amsterdam/Antwerpen 1956, pp. 592-618.
- 4 Nationaal Archief, Den Haag; inv.no. 2.21.293, no. 81. Het bewuste woonhuis stond aan de Kneuterdijk, wijk I, no.309; de inventaris is gedateerd 19 januari 1827.
- 5 In deze periode werd met 'een koperen Nederlandsch pond' wel een kilogram bedoeld en met een 'Once' niet het vroegere 'Once Troois' maar een ons van 100 gram. In dat geval komt het totale gewicht van de acht kandelaars uit op 17.600 gram, hetgeen vrij nauwkeurig overeenstemt met het gewicht van het door Paleis Het Loo verworven ensemble. De in de inventaris genoemde waarde, in totaal f 1.584,-, is zeer aanzienlijk, zeker wanneer men zich realiseert dat al het andere in de inboedellijst vermelde zilver tezamen op f 2.187,- werd getaxeed.
- 6 Deze zes kandelaars dragen eveneens het meesterteken van Wiedeman, en de jaarletter Z van 1784. Er horen twee twee-armige en twee drie-armige laat 18de eeuwse opzetstukken bij, die voor zover de merken zichtbaar zijn ook door Wiedeman gemaakt zijn en die uit 1785 dateren. In 1881 zijn er door de Amsterdamse firma A. Bonebakker & Zoon nog twee bijpassende vier-armige opzetstukken aan toegevoegd, die op de laatste twee kandelaars geplaatst kunnen worden. Op kasteel Twickel, waar ook delen uit de boedel van de Van Wassenaers bewaard zijn, werden op afwijkende kandelaars vier drie-armige opzetstukken aangetroffen – vervaardigd door C.J. Begeer te Utrecht in 1895 – die gezien hun vormgeving en decoratie volledig aansluiten bij de kandelaars van Wiedeman. De kandelaars van Twickel zijn in 1907 en 1910 eveneens door de firma Begeer gemaakt, als aanvulling bij 12 exemplaren van de Haagse zilversmid Reynier van Stapele uit 1789.
- 7 Deze Adriana Margaretha Clifford was in 1791 getrouwd met Jacob Unico Wilhelm van Wassenaer Obdam. Na zijn overlijden is namens Hester van Hogendorp-Clifford in 1814 nog een acte van kwijting opgesteld vanwege de uitkering van de nalatenschap van haar zuster (Archief Twickel I, no.1077).
- 8 Zie voor nadere biografische gegevens over Wiedeman zijn door D.J. Biemond samengestelde levensbeschrijving in J.R. de Lorm, *Amsterdams goud en zilver*, Rijksmuseum Amsterdam 1999, pp. 540-541. Voor Pape, *idem*, pp. 524-525. Wiedemans herkomst en leertijd bij de eveneens uit Verden afkomstige Otersen worden vermeld in E. Schliemann, *Die Goldschmiede Hamburgs*, Hamburg 1985, II, pp. 404-405 [no.469].
- 9 De eerstgenoemde set uit 1789 (particuliere collectie) werd in 1805 aangevuld met een gelijkvormig exemplaar, dat het keurmerk draagt van de Rotterdamse zilversmid Rudolph Sondag; de tweede set Empirekandelaars uit 1805 (zie J.R. de Lorm, *op. cit.* (noot 8), no. 157) is afkomstig uit het bezit van George Clifford (1769-1847), een achterneef van mevrouw Van Hogendorp-Clifford.
- 10 H. Vreeken, *Goud en zilver met Amsterdamse keuren*, Amsterdams Historisch Museum 2003, no. 108. Deze kandelaars dateren uit 1789; de opzetstukken zijn mogelijk kort daarna toegevoegd.
- 11 De firma John Endlich te Haarlem beschikte in 2007 over twee van deze kandelaars uit 1786. Bovendien bevinden zich in particulier bezit vier gelijkvormige kandelaars van deze zilversmid uit 1791 met twee drie-armige opzetstukken; in 1862 is deze set aangevuld met twee identieke kandelaars, vervaardigd door de zilverfabriek van J.M. van Kempen & Zn. te Voorschoten. In Museum Boijmans Van Beuningen bevinden zich twee vergelijkbare kandelaars van Grave uit 1792; zie J.R. ter Molen, *Zilver*, Museum Boymans-van Beuningen Rotterdam 1994, no. 118.
- 12 Nationaal Archief, Den Haag; inv.no. 2.21.293, no. 83. Het echtpaar was blijkens een notariële acte van 17 april 1789 op huwelijksvoorwaarden getrouwd; zie inv.no. 2.21.293, no. 905.
- 13 Nationaal Archief, Den Haag; inv.no. 2.21.293, no. 86. In deze uitvoerige inventaris van de bezittingen van G.K. van Hogendorp, opgesteld in november 1834, worden ook de van zijn echtgenote in vruchtgebruik ontvangen goederen vermeld. Het huis aan de Kneuterdijk vertegenwoordigde een waarde van f 36.000,-, en de meubelen, zilverwerk, rijtuigen, enz. werden getaxeed op f 15.235,75.
- 14 Beiden hadden oudere broers, maar deze waren of voortijdig overleden, of ongehuwd en kinderloos. Zie over deze tak van de familie Van Hogendorp: *Nederland's Adelsboek* 85 (1995), pp. 331-335.
- 15 De kandelabers zijn beschreven en afgebeeld in de veilingcatalogus *Dutch and Foreign Silver, Russian Works of Art and Objects of Vertu*, Christie's Amsterdam 12-12-2006, no. 350.
- 16 Zie over dit nieuwe kwartier op het Binnenhof: T. Rosa de Carvalho-Roos, 'Hoe houdt de stadhouder hof?', *Oud Holland* 116 (2003), pp. 167-189.
- 17 Een lijst van het zilver, dat in 1795 door de stadhoudelijke familie meegenomen werd naar Engeland, vermeldt onder meer 'Twee Girandolen' en Een hondert en drie en dertig Kandelaars van differente Soorten. Koninklijk Huisarchief, Den Haag, inv.no. A31-185.
- 18 Koninklijk Huisarchief, Den Haag, inv. no. A31-201.